

NÉMETH G. BÉLA

A KORAROMANTIKUS ELBESZÉLÉS MESTERPÉLDÁJA (KÖLCSEY: A' VADÁSZLAK)

1. Meglepő, hogy az Akadémiai Kiadó által közrebocsátott *A magyar irodalom története* harmadik kötetének Kölcsey-fejezete szépprózai írásairól mily röviden szól, így *A' vadászlak* címéről csupán néhány sorban. Annál inkább furcsa ez, mert Horváth János Kölcsey-tanulmányában közel két és fél lapon (*Tanulmányok*, 1956, 199–201) beszél róla, bár inkább csak a valószínű ihlető esemény háttértörténetét mutatja föl Kölcsey egy védői perbeszédében (*Gyermekgyilkos R. d. M.' ügyében*), s romantikus rokonságát nyomozza. Mégis néhány sorban nagy elismeréssel ír megalkotottságáról is, bár nem részletezi, nem mutatja be annak mibenlétét. Azt hangoztatja, hogy minden elemének funkciója van, egyet, a gyűrűvételt és a felmutatást kivéve. „Kieszelt” motívumnak tartja, mely a „föltékenység motiválásához kellett”.

Akkor kapja meg ez az elbeszélés (Erzählung) a maga magas kritikai s fejlődéstörténeti rangját, ha összevetjük az előtte, a körötte s az utána keletkezett korabeli műfaji rokonaival. Alig van ezek közt egy is, mely lélektanát, tagoltságát, nyelvét, miliőfestését, zárt teljességét megközelítené vagy éppen fölülmúlná.

Az esetleges konkrét ihlető eseményről keveset mond Horváth János, s ott tán ennél többet nem is szükséges. Idézi Kölcseyt a fent említett beszédéből: „Mi lenne az embe-
rekből, ha egyedül a tett, nem pedig annak, s tevőjének körülményei tekintetnének?” A kor viszonyaival ismerős, jól ismerős a tekintetben, mily nagyon nem mindennapi, ám meghökkentően nem is oly ritka az a tragikus esemény, illetőleg bűntény, amely köré az elbeszélés épül: a nem kívánt, sőt, esetleg a kényszerített terhességben kihordott újszülött életének elvétele. Az ilyen esetekről a kortörténet meglehetősen nagy számot mutat föl, még a föltártakról is, a titokban s a büntetlenül maradottakról nem is szólva.

2. Az események körkörösen futnak, s teltebb, mélyebb érzelmiséggel, lelkeséggel térnek vissza.*

Ábrándozás és érzelgés nehezen támadt korábbi korokban, ezzel kezdi a szerző. Voltak persze akkor is részvétellel, együttérzéssel gondolkodók; de akik „Ovid mellett” iskoláltak s kiknek „Gyöngyösi' verseibül”, „Verbőczibül és Husztiból” állt a könyvtáruk,

* *A' vadászlak* szövegét az új kritikai kiadás alapján közöljük: KÖLCSEY Ferenc, *Szépprózai művek*, kiad. SZILÁGYI Márton, Bp., Universitas, 1998 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 64–91. (A szerk.)

azok közül kevesen voltak érzékenyek; azaz csak olyanok, akiknek „szíve’ fenekén” a részvét képessége jelen volt.

Ilyen volt Andaházi, akit „társai rosz mulatónak” tartottak. Ő viszont „náluk részvevő keblét nem találván, örömet vonult magányba”, s tudott dolog, hogy a magány „meleg keblü embernél a’ képzelődést és érzékenykedést elősegíti”. „Némi parányi történet – e’ jelen elbeszélés’ tárgya – sokat tön a dologhoz”, így tér a tulajdonképpeni tárgyra.

Hogy a német romantikus elbeszélésnek – kivált a Kleist-, Eichendorff-, Droste-Hülshoff-féle lírikus-tragikus típusúnak – közeli rokona, az az első olvasásra nyilvánvaló. Ám az is, hogy mind lélek- és környezetrajza, mind társadalomábrázolása, mind pedig célzata igen szorosan kapcsolódik a kor magyar világához. Terjedelme normál szedéssel mintegy harminc lapnyi, s tizenöt részre, „fejezetre” osztott. Az eligazító, tanító bevezetés kétségtelenül köti a kor hazai átlag elbeszéléséhez. A második már csak félig, csak helyszín- s rejtett motivációs rajzában.

3. Egy pesti színház előadásáról szól, amelynek közönségében Andaházi szeme egy fölötté vonzó, fiatal lány kereső tekintetével találkozott, amely azonban, bármily mélyen megragadta is őt, nem neki, hanem egy láthatólag idegen, ismeretlen férfinak szólt. S bármennyire szerette volna is e tekintetet magára vonzani s magáénak álmodni Andaházi, el kellett felednie. Hisz az ember „a’ halálon kívül, minden más álombul föl szokott ébredni” – zárja a fejezetet jellegzetes, a romantikában eleve kétértelmű mondattal.

A következő fejezetben szinte visszatér még a korábbi korszakoknak az olvasót megszólító fölütéséhez: „Képzeltetek szép síkságot, a’ síkság fölött halmokat, ’s túl azokon magas hegyeket.” Ez a fölütésfajta az első részben egyszer-kétszer még visszatér, de azután az esemény, az elbeszélés sodrának egy-egy jellegzetes mondata kerül a fejezetek élére.

4. Andaházi a jogot Pesten elvégezvén, visszatér öröklött birtokára, hol a megye főispánja tiszteletbeli alügyésszé nevezte ki. Lakása nem kastély, de nyugalmas, szép ház a falu fölötti dombvonulaton, erdőszélen. A falura tekintve fölűnt egy attól kissé elkülönült, nagyobb, jobban épített ház, szép kerttel: az egykori „vadászlak”. Kérdésére, kik lakják most, birtoka erdőkerülője így felelt: „Valami jöttmentek”, akikről semmit sem lehet tudni. A következő fejezetben azonban kiderül, hogy az előbbi hetekben, hónapokban egy ismeretlen lovas járt ott a házban, majd utána nem sok időre két nő, egy egészen fiatal s egy idősebb meg egy öregedő szolgáló költözött oda. A ház kertjén kívül azonban sehova sem mentek, és semmit sem lehetett tudni ki- s milétükről. A falu tanakodott, kicsodák-micsodák, majd miután semmire sem jutottak, úgy vélték: „Nem jófélék”. A kihallatszott gyermeksírás sem adott magyarázatot. S így föltették a kérdést: „De miért rejtőznek?” A felelet ennek is – mint a romantikus elbeszélő művek többségének – a magvát jelöli meg: „Meglássá ketek, titok van a’ dologban!”

5. Ezzel voltaképp lezárult az elbeszélés első köre, része. Adva van az, ami az olvasót továbbolvasásra készíti: a titok, az elzárkózás nemcsak a falutól, de mindentől s mindenkitől. A házon, a kerten kívül nem lépnek, és a kihallott sírás sem bizonyos eredetű, csak vélhető, hogy gyermeksírás. S így adva van az is, ami a főhóst, Andaházit kíváncsi-

vá teszi s képzeletét megmozgatja. Ennek nyomán, ennek jegyében lép be ő is az események sorába, egyelőre még mint érdeklődő.

A második kört a faluval, a környező birtokosokkal, a betöltendő tisztséggel való kapcsolatának, viszonyának kibontása alkotja.

A falubeli „pórok” ismerkedni akarnak, s ennek jegyében fölhívják Andaházi figyelmét arra, hogy a falu mellett folyó patak kanyarulatának sástengerében megjelentek a tavaszi-nyári vadkacsák: itt a vadászat ideje. Így ismerőse lesz a falu lakóinak, s az események további sodrában azok viszont, részben, társai is. A kétféle érdeklődés, értékbecslés látszólag összekapcsolódik. Valójában csak mozgósítja egymást.

6. Amikor Andaházi enged a vadászatra hívásnak, akkor akaratlan, a véletlen folytán közeli társadalmias érintkezésbe, kapcsolatba kerül a titokzatos házzal, s az azt övező, az abból kisugárzó titokkal is. A hajtók a vadkacsákat figyelik, s suttogják: „Amott van!”, ami a vadkacsára vonatkozott. Csakhogy Andaházi közben a titokzatos ház kertjére pillantott, s látta, amint a lövés zajára a fiatal lány összerezsent, és ültéből a földre esett. A hajtók „Amott van!”-jét is erre értette, s odarohant, hogy fölemelje. Ámde megjelent az öreg szolga, s nem engedte, hogy az idegen a házba vigye a lányt. Ám a lány közeli látása nyomán, bár igen homályosan, keresztülvillant rajta a színházi lány arcának emléke.

Ily teli lélekkel nem vette észre, hogy a lány gyűrűje leesett. A hajtók viszont, akik ugyancsak odaszaladtak, igen. Mutatják is, s kérdik: arany-e, s ajánlják, vegye meg. Ő boldogan megveszi, mert fölvilan benne, hogy a gyűrű révén a lány közelébe juthat.

7. Elindul a harmadik kör. Andaházi meg akar ismerkedni a vidék nemesi, birtokosi fiataljaival. Azok érzik, hogy nem közülük s nem közébük való. Ordenárén ugratják, bosszantják. Kiderül, hogy tudnak a gyűrűről. A szót elsősorban egy Rimai nevű viszi közülrök. Egy ideig túri őket Andaházi, majd némi undorral otthagyja a társaságot.

Másnap, egy álmatlan éjszaka után, vendéget kap: Rimait. Az gúnyosan gratulál neki a hírhez, amelyet hozott. A főügyész őt, Andaházit nevezte ki a vadászlakbéli leány pörében védőnek. Andaházi nem tudja, miféle pörről van szó. Rimai csúfondárosan előadja (a parasztoktól a gyűrűről is tudva s szólva): a lányt csecsemője megölésével vádolják. Andaházi nem hiszi, otromba tréfának véli, s kiutasítja látogatóját.

8. Most egy *post festa* történetet iktat be a szerző. Jogosult ez? Akkor igen, ha segíti a hatást, ha erősíti, hitelesíti a keletkezett lélektani állapotot. A szerző maga is érzi, hogy eszköze, eljárása lehet erősítője, de hitelvesztője is. Ezért az említett, immár archaikus eszközhöz nyúl újra: közvetlen, szerzői szóval fordul az olvasóhoz: „Ne hogy a' függőben lételet megünjätök: a' dolog így történt.”

9. Úgy történt, hogy az előző éjszakák egyikén ismeretlen lovas vágatott át a legelő-kön, s a rejtélyes vadászlakba ment be. Az éjszaka legeltető pásztorokat annyira foglalkoztatta a dolog, hogy végül a házhoz mentek, s kaput döntve, a házba jutottak. Ott egy idegen férfi állt elébük, és valami idegen, ismeretlen nyelven riadtan magyarázott nekik. Közben azonban észrevették, hogy az ágyban a titokzatos lány egy véres koponyájú csecsemőt tart a kezében. Úgy gondolták, az idegen a gyilkos. Amidőn le akarták teperni, a lány megszólalt: ő, saját maga a gyilkos. Az erre támadt zavarban az idegen elillant.

A pásztorok reggel a bíróságra mentek, a lányt pedig a pör előtt állók rettenetes, zsúfolt fogdájába vitetik.

10. Andaházi reggel a bíróságra sietett. A főügyész szívesen fogadja, de nem érti izgalmát, remegését. Számára nem szokatlan ügy a gyermekgyilkosság. Annál kevésbé, mert a lány – immár a neve is ismert: Miller Teréz – magát vallotta tettesnek, bűnösnek. A főügyész egyenesen egyfajta kitüntetésnek szánja, hogy ilyen szép, megható beszédre alkalmas ügyet ad először Andaházinak, akit kedvel. Ez viszont megpróbál vitába szállni, hátha tévedés az egész, és megrendültségében vallott így a lány. Próbálkozása reménytelen. „Az alügyész meghajtá magát ’s ment. Főügyész pedig pipájába nyult, ’s fogai közt mormogá: »Hm! az ifjú urnak még sokat kell tanulni.«”

11. Most újabb kör következik: két olyan fejezet, amelyben Kölcsey az európai borzalomromantika rémületét egyesíti lírai bensőségének és lelki gyöngédségének álomi finomságával. A végtelenül zsúfolt, borzasztó levegőjű fogdában, vad, zavarodott, zajongó megmagukba roskadt férfiak és nők, fiatalok és öregek közt egy háborodott tekintetű nő éppen csecsemője halálba küldéséről énekel, újra meg újra a vadászházi lány elé állva.

A dalok, amelyek egyszerre klasszikus és magyaros lejtésűek, oly zeneiek, oly könyvedek és természetesek s oly pszichológiai tömörítésűek, aminőt majd csak Petőfi alkot és csak Arany tud hosszú sorképletű epikus verseibe, léleknyilvánításaiába fűzni:

Szép szöke lány' ölén
Szebb gyermek fekszik ott;
De sír, csak sír szegény,
És szíve föndobog.
Fáj szíved, gyermekem?
Anyám, az fáj nekem. –
Ne sírj, majd szünni fog.

Olly néma csend vagon,
Sem egy sohaj, sem szél!
Mély a' gödör, nagyon,
És benne nap nem kél.
Fáj szíved, gyermekem?
Anyám, nem fáj nekem.
Nyugszik, mikint a' tél!

Andaházi kétségbeesett, szinte reménytelennek véli az ügyet. Egy menthetné meg Terézt: ha visszavonná vallomását.

12. Hazamenet Andaházi nem bír ellenállni a kísértésnek, hogy be ne térjen az elhagyott vadászlakba. Ott minden szét van dülva, papír- és levélfoszlányok széttépve. Egy viszonylag épebben maradt darabkán, amely kétségtelenül levéltöredék, ezt olvassa: „Hijában minden intésem reád nézve, szerencsétlen barátném! Oda vetéd magadat a' semmirekellő férjfinak; ki hűségtelenségét és vadságát egy áldozaton már bebizonyítá.

Mert tudnod kell, igenis, lehetlen ezen iszonyú fölfedezést előtted titkolnom, ő az, ki szegény - -er' általad is ismert árváját elcsábítá, majd féltékenységi dühében keresztül löni akará, 's később elhagyá. – Most, azt mondják, az elhagyott tébolyodva van, 's e' rettenetes helyzetében csábítójátul született gyermekét megölte; 's bolyong, az ég tudja hol? – Theréz, Theréz! minden szentekre...”

Az idézet után ezt mondja az elbeszélő: „Megborzadt e' töredék' olvasásán Andaházi; száz sejdítések, érzelmek és gondolatok támadtak lelkében, miknek rendbeszedésével foglalatoskodva érte el a' város' határát.” A töredék-szöveg nem mondja ki, de a korábbiak nyomán a hangnem indikálja, újra a színházi (férfi) szempárra is gondolnunk kell. Azaz az elbeszélés igazában visszajut indulópontjához, s így zárt egészet alkot.

Andaházi amidőn a város határába ért, látta, hogy a rabok sírokat ásnak. Kérdésére: kiknek, azok azt felelik: egy szegény rab asszonynak. „Mellyiknek?» kérdé dobogó mellyel Andaházi. A' hajdu megszólalt: »annak a' gyermekvesztőnek, onnan a' hegyentúli faluból.«” Andaházi megfordította a fogatot, s a kocsist visszaparancsolta, „'s kevés óra mulva [...] saját háza előtt, néma és mély lélekborulatban szállott le.”

Ez az elbeszélés zárómondata.

13. Hová lehet, hová kell tehát ezt az elbeszélést helyeznünk a műfaj magyar történeti, művészeti változataiban?

Ha meggondoljuk eszméit, társadalmi magatartását, lélektani tulajdonságait, nyelvi, cselekményi alakítását, akkor azt tanácsos mondanunk, hogy visszafelé, a szentimentalizmus világához, tulajdonságaihoz is vannak kapcsolódásai. A színházi szempár átrezgése az egész történeten, a fontos pillanatokban élő, szinte indító vággyá erősödése kétségtelenül a szentimentalizmus korára emlékeztet. S hasonló módon a fogda világának, alakjainak, kivált női alakjainak viselkedésrajza, beszédidézése is. S valamelyest a Rimai-féle társasággal való szembenállásnak belső megokolása is, kivált éjszakai magányos töprengésben.

Kétségtelen azonban, hogy ezek többségükben a romantika, például Kemény regényeiben is megtalálják helyüket. Mondatszerkesztésének módja, terjedelme, hangzata, fogalom- és szókészlete is kettős: kisebb a szentimentalizmushoz, mint a romantikához való rokonulása. Az is inkább az utóbbihoz köti, ahogy a népnyelv megszólal: nem trivializálva, mint a korban oly gyakran, hanem éppen jelentős fordulatot hozó helyzetekben.

Nagyon jellemző, hogy az elbeszélés tárgyi s lélektani indítékát egyaránt népnyelvi forma adja tudtul. „Jaj, Tens urfi, ki tudná azt? Valami jöttmentek” – így az erdőkerülő. „Nem jófélék! [...] Hiszen a' ménespásztor látta, hogy a' mult héten, éjelenkint, valami lóhátas ember ment hozzájuk.” „Sírást is mondott kend az előbb?” „No, no, gyermeksírást!” „De miért rejtőznek?” „Meglássá ketek, titok van a' dologban!” Hasonló példákat idézhetnénk a vadkacsa-vadászatról, a pásztoroknak a végzetes éjszaka előtti tanakodásából s a fogda egyes figuráitól és helyzeteiből is.

Mindennek nincs semmi köze a *bernátgazsiádák* és társaik parasztesúfoló nyelvéhez.

De a főügyész is, ugyan nem paraszti, de tökéletes, szinte ma is helyén lévő köznyelven beszél és érvel. Gondolkodása is sokkal olajozottabb és határozott gondolatmenetre

építő, s nemhogy Jókai, de Móricz regényeiben is bőven megállná a helyét. Íme, egy példamondat, mely Andaházi ama föltevésére felel, hogy Teréz hátha csak föláldozza magát valakiért bűnvállalásával: „Mit, öcsém uram! Föláldozza? Minden ember az egész világot szeretné magáért föláldozni; 's magát áldozná föl másért? Hagyjuk az álmokat édes öcsém!”

Andaházi vélelme ugyan valóban jobban illik a szentimentalizmus vagy inkább a szentimentális romantika világába, bár lélektanát oly egyértelműen s mindennapian, mint teszi a főügyész, elutasítani nem lehet. Az is elkülöníti s magasan fölébe emeli kortársainak, hogy Andaházi a pökhendi, a polgáriás műveltséget lenéző kortársait nem figurazza ki megbocsátó humorral, hanem egyfajta undorral s magába zárkózó iszonyodással veszi, kerüli s megveti őket.

A megbocsátó, sőt nemegyszer rokonszenvet támasztó humor, mellyel Kölcsey író-kortársai kezelik ezt a parlagi típust és réteget, nála viszolygó megvetésbe, távoltartásba fordul.

S végül, de nem utolsósorban, ha – mondjuk – Fáy egy végrendelet körül forgó komikus történetét vagy akár Jósika *Egy pesti házának* elnyújtott és a külföldet utánzó, elbeszélés-hosszítást szolgáló bonyodalmaival vesszük – melyeknek lélektana alig van –, akkor látjuk igazán, milyen művészi mértékkel és saját karakterűen alkotott Kölcsey, s az említett nyugati szerzőktől alig marad el, ha elmarad egyáltalán Kölcsey elbeszélése.